

ИВАН И. ИЛИЕВ
Софийски университет
„Св. Климент Охридски“
✉ ian_ilye@abv.bg

КУЛТУРНО-ПРОСВЕТИТЕЛСКАТА ДЕЙНОСТ НА РУСНАЦИТЕ-ЙЕЗУИТИ ИВАН ГАГАРИН И ИВАН МАТИНОВ НА ФОНА НА РАННАТА СЛАВИСТИКА ПРЕЗ XIX ВЕК

Ivan I. Iliyev
Sofia University St. Kliment Ohridski
✉ ian_ilye@abv.bg

*THE CULTURAL AND EDUCATIONAL ACTIVITIES OF THE RUSSIAN JESUITS
IVAN GAGARIN AND IVAN MARTINOV ON THE BACKGROUND
OF EARLY SLAVIC STUDIES IN THE 19TH CENTURY*

This paper discusses aspects of the early Slavic studies in the 19th century in Europe and contextualizes them in the peak of the Enlightenment in the West. A comparison with Imperial Russia at the time is made. The goals and mission of the Bollandists' Society are highlighted. Special attention is placed on the lives and works of the two of the most prolific Russian Jesuits, Ivan Gagarin and Ivan Martinov. Their works are presented in the context of the period and their role for the Russian and Western European societies is discussed. Additionally, this paper provides information on the Orthodox-Catholic relations as well as on Gagarin's attempts to convert Russia into union with the Roman Church. Some new data on Martinov's work, dealing with the Bulgarian language and history, are marked and revealed to the Bulgarian public for the first time.

Keywords: Russian Jesuits, Orthodoxy, Catholicism, Enlightenment, Slavic studies, Bulgarian language, Bulgarian history

През средата на XIX в. в Западна Европа се наблюдава един нов, по-рано непознат социален феномен – обособяването на компактна група руснаци, приели католицизма, които развиват широка културно-просветителска кампания за целите на Римската църква. Предпоставките за появата на тази специфична група могат да се характеризират поради две причини – основна и второстепенна. В основната могат да се посочат две подпричини – това е епохата на зенита на Западноевропейското просвещение, от една страна, а от друга, приблизително по същото време все

Студията е създадена по проект „Млади учени и постдокторанти“ към Софийския университет, договор № РД–22–831/05.04.2019 г.

по-силно се „регистрира“ изоставане на Имперска Русия в стопанско и културно отношение. Второстепенната се обуславя от все по-обхватното разпространение на печатна продукция, което е валидно за цяла Европа. В резултат на това започва интензивен обмен на все повече научна литература сред образованата аудитория, тъй като броят на печатните издания се увеличава неколкократно. Контактите между Римокатолическата църква и Русия не са били в никакъв случай спорадични, но значението на взаимоотношенията им се разглежда с диаметрално противоположни научни оценки и коментари на Запад и на Изток. Католическата църква присъства все по-осезаемо в културния и конфесионален живот на Русия през XIX–XX в. ([29] Копилов 2012: 19, 21). Ситуацията се променя още по-кардинално през периода 1773–1814 г., когато Русия остава единствената страна в Европа, която признава правата на йезуитите, превърнали се в *personae non gratae* поради замесването им във вътрешните политики на Португалия, Испания, Франция и други страни. Първи ръководител на възстановения орден на йезуитите в Русия става руският йезуит, поляк по произход, Фадей Бжозовски. Въпреки толерантността и дори императорската поддръжка за Римокатолическата църква, православие то остава доминираща за държавата конфесия, а емиграцията и смяната на вярата се приемат като измяна и углавно престъпление ([29] Копилов 2012: 124, 133). Едно от най-ярките проявления на религиозната политика на Александър I (1801–1825) е учредяването на Библейско общество (1812–1826). Сред основните цели на Обществото се очертава преводът на книгите на Свещеното писание на езиците на различните народи в Руската империя ([29] Копилов 2012: 148).

Значение за следващите редове в този обзор има началото на славистиката като научна област и дискусиите за първата славянска азбука. За основоположник на славистиката се приема Йозеф Добровски (1753–1829) ([33] Лашкова 1985: 595–601), който основно се занимава с въпроси на чешкия език, но изследва и общославянски проблеми, като през 1822 г. издава първата граматика на старобългарския език със заглавие *Institutiones linguae slavici dialecti veteris* ([20] Добровски 1822). По същото време провежда своите изследвания Александър Востоков (1781–1864) ([31] Кочева 1985: 458–461), който определя етимологичните места на еровите и носовите гласни в славянските езици и е основател на русистиката. Негов фундаментален труд е „Рассуждения о славянском языке, служащее введением к грамматике сего языка, составляемой по древнейшим оного письменным памятникам“ ([9] Востоков 1820), съдържащ съществени моменти от историята и развитието на Кирило-Методиевия език, който определя като старобългарски. Нему принадлежи първият речник на най-стария славянски език (1858–1861), както и една „Грамматика церковнославянского языка“ (1863). Не по-маловажни са приносите на чешкия филолог и историк Павел Йозеф Шафарик (1795–1861) ([35] Лашкова, Атанасова

2003: 524–529), превърнал се в най-авторитетния славист за времето си. Той е автор на схващането, че славянските народи имат общи корени и обща култура и с труда си „Славянские древности“ (на руски език в три тома) ([67] Шафарик 1848) поставя началото на славянската етнография. За негови фундаментални трудове се приемат още: *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten* ([64] Шафарик 1826), *Über die Abkunft der Slawen* ([65] Шафарик 1828), *Slovanské starožitnosti* ([66] Шафарик 1837), които го правят пряк продължител на делото на Й. Добровски. Франц Миклошич (1813–1891) ([34] Лашкова 1995: 661–666) съставя първия старобългарски речник *Lexicon linguae slovenicae veteris dialecti* ([51] Миклошич 1850), а с труда си *Vergleichende Grammatik der slawischen Sprachen* ([52] Миклошич 1852) става основоположник на сравнителното славянско езикознание. Освен това интензивно развитие на славистиката, което привлича интереса на учените от Западна Европа, слабо познаващи славяните, техният бит, материална и духовна култура, трябва да отбележим, че Източна Европа става все по-привлекателна област за научен интерес по отношение на нейната история, а югоизточните ѝ части се включват в изследванията на ориенталистиката. Сред подобни наблюдения следва да отбележим и естественонаучните и етнографски изследвания на Ами Буе (1794–1881) ([5] Бончев 1981: 287–294) и в частност неговите „Балкански проучвания“ ([6] Буе 1840; [59] Райков 1997: 120–137).

В контекста на европейското Просвещение активна дейност развива Обществото на Боландистите, състоящо се от учени-йезуити, което се занимава със събиране, обработване и издаване на жития на светци на латински език, според католическия календар. Обществото поставя начало на дейността си през XVI в. и носи името си на един от основателите на книжовното дружество, Жан Боланд (1596–1665). Сред най-значимите и популярни техни издания трябва да отбележим поредицата *Acta Sanctorum* (1643–1940), която е резултат от колективен труд. По-нататък ще видим, че Обществото на Боландистите не остава безразлично към източноправославните светци и отци на църквата.

Най-общо казано, на фона на развитието на славистиката и степенята на знанията за нея към средата на века, сред руското дворянство и кръг от интелектуалци започва да се оформя критична група (т. нар. *Кружок шестнадцатих*, вж. за тях по-долу), които в началото по-скоро плахо и тайно, а по-късно – не дотам, започват да отправят критики срещу руския Имперския двор в ретроградност и изостаналост по отношение на интелектуалните достижения на Западна Европа. Именно този е моментът, в който начало на дейността си поставят Иван Гагарин (1814–1882) и Иван Мартинов (1821–1894), които заедно с други съмишленици подеват кампания с искания за реформи в Русия, по същността си променяйки съществено културния и научен живот на Европа. Дватамата, заедно и поотделно, въвеждат сред незапознатата

публика нови данни и факти за историята и традициите на народите от Източна Европа, по същество целящи в тандем едно, но всъщност постигащи друго – като делото им представлява един достатъчно дълго пренебрегван и непознат за българската наука факт.

Личността на Иван Гагарин

Иван Сергеевич Гагáрин е роден на 20 юли 1814 г. в Москва в дворянско семейство ([14] Гагарин 1996). Майка му, княгиня Варвара Михайловна, родственица на Пушкин, се отличавала с благочестие и твърд харктер. Възпитавала сина си у дома с помощта на домашен учител и наставник французин. Младежът от ранна възраст бил затворен по характер, не обичал игрите, шумните развлечения и светския живот. През 1831 г. постъпва в Главния архив на външните работи (днес РГАДА) с ръководител Алексей Фьодорович Малиновски. След изпит през 1832 г. става съдебен писар (актуариус), а през следващата година е изпратен в Мюнхен при чичо си, Княз Григорий Иванович, който е посланик. Там започва научната кариера на Гагарин – четял с перо в ръка, изучавал законите с юрист, старогръцки с филолог и станал част от знатното руско общество на града. През 1836 г. е призован обратно в Санкт Петербург и временно назначен в Министерството на външните работи. Често пътува до Москва, където се среща с философа и публициста Пьотър Чаадаев (1794–1856), с когото води продължителни беседи на житейски теми. Гагарин вероятно е един от първите читатели на неговите „Философски писма“ (*Lettres philosophiques*) и „Апология на един глупак“ (*Apologie d'un fou*), които по-късно именно той издава в Париж (*Oeuvres choisies de Pierre Tchadaief*, 1862). В Москва по това време се развива спорът между преобладаващите интелектуални течения – на „западняците“ и на „славянофилите“. Без съмнение симпатиите на Чаадаев към католицизма оказват влияние върху руските интелектуалци. По своята нагласа и научни интереси и Гагарин, и Чаадаев ги теглело повече към „западняците“, но Гагарин се радвал на радушен прием и сред „славянофилите“, въпреки че в крайна сметка той не се присъединил към нито една от фракциите. Единствената групировка, която го е привлякла, е т. нар. *Кръжок на шестнадесетте*¹

¹ Опозиционна група аристократични младежи, които провеждат редица тайни събрания в Санкт Петербург в периода 1838–1840 г. Сред тях най-видни са: граф Ксавелий Браницки, офицер, граф Пьотър Валуев, общественик и държавник, княз Борис Голицин, генерал-лейтенант, Михаил Лермонтов, поет, драматург и художник, княз Иван Гагарин, Алексей Столипин (Монго) и др. ([16] Герштейн 1981: 234–235). Предполага се, че кръгът се е намирал под влиянието на Пьотър Яковлевич Чаадаев, руски философ и публицист, чието творчество срещу руската действителност е забранено от правителството ([15] Герштейн 1941: 77–124). Покрай замесването му в кръга съществуват недоказани обвинения срещу Гагарин, че е участвал в авторството и разпространението на анонимния пасквил по адрес на Наталия Пушкина, довел до

(les Seize), по думите на граф Пьотър Валуев. Те провеждали чести вечерни сбирки, в които Гагарин продължава да взема участие, въпреки че през 1838 г. е назначен за младши секретар в Париж. Гостувайки на херцогиня де Розан и далечната му родственица София Свечина, приела католицизма, той се запознава с личности като Берие, Моли, Монталамбер, Екщайн, Фалу, Ламене. Пътува в Германия, Белгия, Холандия и Англия, където решава коренно да промени живота си. Приема католическа вяра и на 10 август 1843 г. постъпва в йезуитския орден Общество на Исус, като променя името си на Jean-Xavier Gagarine. Така всъщност той се отрича от родината си, от семейството си и от общественото си положение с принадлежащите му ок. 3000 крепостни. По свои признания по този път го е насочил Чаадаев, от една страна, със своите добре обмислени доводи, а от друга страна, не считал съображенията на православните си близки за особено убедителни. От този момент насетне заветната мисъл на Иван Сергеевич става обединението на Източната със Западната църква, на която той посвещава всички свои трудове и не се отказва от тази идея до края на живота си. Четири години се занимава с богословски науки, междуременно е ръкоположен за свещеник, преподава църковна история, посещава Рим и се завръща в Париж през 1855 г., за да продължи своите дела по обединението на църквите съгласно замисъла си. Тези негови стремления споделя Иван Михалович Мартинов, а по-късно Евгений Петрович Балабин² и други руснаци, също приели католицизма. Главна задача на този кръг била всестранното изучаване на Русия, историята и бита ѝ, с цел да запознаят чуждестранната публика с нея. През 1859 г. Гагарин съпровожда група поклонници до Йерусалим в продължение на три месеца и описва пътуването си в първия том на *“Etudes de theologie, de philosophie et d'histoire”* ([17] Даниел 1857–1869). През следващите години предприема мисия до Сирия, където прекарва две години (до 1864), и преподава църковна история на френски в Палестина, където тогава имало богословска школа, изучава арабски, както и местните нрави и обичаи. Поради финансови причини и непоносимост към климата се завръща в Европа през 1865 г. До края на живота си живее основно Париж, с кратки пътувания до Версай и Страсбург. Почива в Париж на 20 юли (1 август) 1882 г., опян е в църквата „Св. Магдалена“ и погребан в Монпарнас, като надживява повечето свои приятели и съратници. Остава в спомените на съвременниците си като честен, откровен, незлоблив и изключително целеустремен човек, който дълбоко обича родината си Русия ([37] Макаули 1909).

смъртта на Александър Пушкин (1799–1837) ([55] Николская 1981: 98–99).

² Евгений Петрович Балабин е роден през 1815 г. в Санкт Петербург, починал през 1895 г. в Кайро. Виден руски йезуит, музиковед ([22] Енциклопедия: 438–439). Тяхната кореспонденция е частично публикувана – вж. ([18] Даниелюк 2009) и ([23] Жоасар 2015).

Творчество и дейност на Иван Гагарин

Заедно с още двама членове на Обществото на Исус, Иван Мартинов и Евгений Балабин, отец Гагарин основава Кирило-Методиевско дружество в Париж (по-късно закрито), а през 1856 г. създава „Славянска библиотека”. За да могат да изучават и опознаят по-добре историята на източната схизма, католицизма и православие, тримата основатели на Библиотеката събират произведения по тези въпроси и публикуват учебни трудове. Павел Пирлинг³, историк, специализирал в руските отношения със Светия престол, наследява Гагарин начело на Библиотеката⁴. Иван Гагарин през целия си живот не се опитва да наложи категорично своите убеждения никому, а се задоволява само да ги излага устно и писмено, оставяйки оценката за внушенията си на съвестта на всеки събеседник. В такъв дух е написано и първото му съчинение „Религиозният въпрос на Изтока“ („La question religieuse dans l’Orient“) ([10] Гагарин 1854), както и следващото „Ще стане ли Русия католическа?“ (La Russie sera-t-elle catholique?) ([11] Гагарин 1856), което предизвиква немалко шум и се появява в превод на руски, испански и двукратно на немски. Поради националистичните му разсъждения обаче книгата не била добре приета първоначално в Полша, а породилата се полемика е отпечатана в „Univers“. Руската публика бързо се обърнала срещу „бившия съотечественик и единоверец, а сега отстъпник на православието, живеещ в чужбина“ с упреци и опровержения, като главни негови противници са протоиереите Яхонтов, Сушков, Хомяков и Муравиев. Изложението на Гагарин привлякло вниманието на вестфалския барон Хастхаузен, който намислил подробен план за прилагане на идеите му. По негово наставление трима немски епископи се срещнали с него и обсъждали въпроса за обединение на

³ Павел Пирлинг (1840–1922). е руски католически свещеник с немско потекло, биограф на Гагарин.

⁴ Отличните отношения на Пирлинг с петербургските книготърговци, връзките му с историка, великия херцог Николай Михайлович, му позволяват значително да обогати историческата част на фонда и по-специално да получи от цар Николай II престижен подарък, пълната колекция от законите на Руската империя (*Полное собрание законов Российской империи*). След смъртта на Пирлинг го наследява отец Руэт дьо Журнел и ръководи Библиотеката от 1922 до 1970 г. Богослов, обучен в знанието на руски език, той насочва своите изследвания към руските въпроси и продължава работата на своите предшественици, съсредоточавайки се върху религиозни въпроси, отнасящи се до Русия. Голям любител на руската литература, той създава литературен отдел. С него Славянската библиотека се превръща в истинска библиотека, отворена за обществеността. Руската революция довежда до голяма руска емиграция, много важна в Париж между двете войни. Колекциите на библиотеката се използват широко от тези руски емигранти. През 1982 г. Обществото на Исус обединява славянската библиотека в Париж с тази на библиотеката на Центъра за руски изследвания „Св. Георги“ – вж. ([4] Библиотека).

църквите. Взети били следните решения: призив за световно молитвено движение в полза на посочената цел, сближаване на молещите се в братство, назовано *Petrusverein* и основаване на собствено списание, което да следи развитието на идеите в него. Папа Пий IX много харесал идеята ([21] Дроздек 2009: 80), а през ноември 1857 г. Хастхаузен се срещнал с княгиня Елена Павловна, която обещала своето съдействие сред висшите кръгове. Започва преписка с Русия, която заслужава внимание. Хастхаузен написал писмо до Московския митрополит Филарет, в което го приканва към обща молитва и той самият да се съгласи на обединение. Отговорил самият Муравиев, който отхвърлил всички изложени тези. След този опит било забранено на Иван Гагарин да стъпва повече в Русия. Така се зародила идеята за международно периодично издание, в което широко място да бъде отделено за всякакви статии, свързани с Русия. Така през 1856 г. се появява първият том на *„Etudes de theologie, de philosophie et d'histoire”*, по-късно вляло се в *„Etudes religieuses, historiques et littéraires”* (1862). Редколегията се оглавява от Гагарин и негови колеги французи, а като сътрудници по руската секция започват работа Иван Мартинов и боландистът Виктор Де Бук (1817–1876). От списанието, което излиза три пъти в годината, са излезли общо шест книги със статии с богословско и историческо съдържание за Русия, но по-късно списанието придобива все повече френски облик и темата преминава на заден план. Гагарин прекарва известно време и в Константинопол, където основа „Общество на св. Дионисий Ареопagit“, което също цели обединение на църквите. През 1858 г. възстановява „Делото на Преподобните Св. Св. Кирил и Методий“ (*Œuvre de Prop. des Sts. Cyrille et Méthode*), за да насърчи обединение между Църквите. През 1865 г. започва полемиката му с Юрий Фьодорович Самарин⁵, с когото от 40-те години поддържа широка кореспонденция, отличаваща се със сърдечна откровеност. Разривът в отношенията настъпва във връзка с религиозната им убеденост, особено след като Самарин издава във в-к „День“ пет писма срещу йезуитите, адресирани и към Иван Мартинов. Отделно Самарин не пропуска да засегне книгата на Гагарин от 1854 г., обвинявайки я, че съдържа доноси срещу славянофилите. Иван Гагарин му отговаря през 1866 г., излагайки своите виждания по адрес на славянофилството и превъзносяното, по негови думи, православие, самодържавност и народност. Наред с това, Гагарин определя термина „византийство“ като „совокупност обстоятелств и тенденций, приведших Византию к окончательному оформлению раскола“, което било, според него, още една причина за отказ от православие.

⁵ Юрий Самарин (1819г–1876). Руски публицист и философ-славянофил. Философските му възгледи първоначално са под силното влияние на идеите на Хегел. Близък приятел на Хомяков, с когото по-късно участват в религиозни комисии и са защитници на православие ([60] Самарин 1904: 133–146).

Насетне Гагарин се отдава основно на чисто богословски занимания и литературни трудове, като събира около себе си цялата руска младеж, приела католицизма, и се превръща в техен духовен наставник. Въпреки здравословните си проблеми издава трудовете: „Руското духовенство, Непорочното зачатие на Руската църква“ (Le Clerge russe, L'Église russe l'Immaculée Conception), „Житието на св. Марк Фолоп, от Обществото на Исус“ (Vie du P. Marc Follope, de la Compagnie de Jésus), както и редица статии и публикации в списанията „Ami de la Religion“, „Précis historiques“, „Univers“, „Correspondent“, „Revue des questions historiques“, „Contemporain“ и други. Списанието „Polybiblion“ (Paris, 1882) публикува и издава за първи път post mortem редица негови по-ранни статии, които включват: „Религиозният въпрос на Изтока“ (La question religieuse dans l'Orient) (1854); „За богословското учение в Руската църква“ (De l'Enseignement de la théologie dans l'Église russe) (1856); „Един неиздаден документ за изгонването на йезуитите от Москва“ (Un document inédit sur l'expulsion des Jésuites de Moscou) (1857); „Старообрядците, Руската църква и папата“ (Les Starovères, l'Église russe et le Pape) (1857); „За обединението на Източната църква с Римската църква“ (De la Réunion de l'Église orientale avec l'Église romaine) (1860); „Отговор на един руснак на друг руснак“ (Réponse d'un Russe à un Russe) (1860); „Католически тенденции в руското общество“ (Tendances catholiques dans la société russe) (1860); „Бъдещето на Обединената гръцка църква“ (L'avenir de l'Église grecque unie) (1862); „Първенството на св. Петър и богослужебните книги на Руската църква“ (La primauté de Saint-Pierre et les livres liturgiques de l'Église russe) (1863). Докато е в Константинопол, пише: „Римската църква“ (L'Église roumaine, 1865); „Устройството и сегашното състояние на всички Източни църкви“ (Constitution et situation présente de toutes les Eglises de l'Orient, 1865); „Обединените Източни църкви“ (Les Eglises orientales unies, 1867). По-късните му творби включват: „Химните на Руската църква“ (Les hymnes de l'Église russe, 1868); описателната творба „Руското духовенство“ ([12] Гагарин 1871), преведена и преиздадена в Лондон (1872), „Йезуитите на Русия 1783–1785 г.“ ([13] Гагарин 1872) и др. ([29] Копилов 2012:172–196).

Освен въпроси от сферата на богословието пише за положението и състоянието на йезуитите в Беларус, редица писма за културата на Русия, за мисионерските дейности на йезуитите, бележки по история, археология, генеалогия и филология. Списанието „Journal de Bruxelles“ го смята за един от основните си кореспонденти.

Личността на Иван Мартинов

Иван Михайлович Мартинов (на руски Иван Михайлович Мартынов, на френски познат като *Jean Martinoff*, *Ivan Martuinov*, *Ivan*

Martynof, Ivan Martynov, а на латински публикува под името *Joannes Martinov*) е роден на 7 октомври 1821 г. в гр. Казан в семейството на дребни дворяни. Следва философия в Санкт Петербург и завършва със златно отличие през 1843 г. Като частно лице заминава да учителства във Франция, където се запознава с йезуита Ксавие дьо Равинян и на 18 септември 1845 подава молба за приемане в новициат на йезуитския орден. Продължава образованието си по философия в Белгия и богословие във Франция. Ръкоположен е за свещеник на 20 септември 1851 г. След това следва патрология в Париж (1852–1853) и се заселва във Версай. Осъден е задочно от руските власти (1854 г.) за „самоволно пребиваване и постъпване в монашество на йезуитския орден“ и така на практика му е забранено да се завърне в Русия. Във Франция заедно с други съотечественици като Иван Гагарин, Евгений Балабин и Павел Пирлинг създава общност на руснаци-йезуити, които продължават своите научни проучвания върху руската история и славянската култура ([19] Даниелюк, Жоасар 2014). Мартинов работи заедно с Гагарин и Де Бук, белгийски католик-икуменист, върху издаването на томове от X/7 до X/13 на *Acta Sanctorum* (1854–1883) и тримата оставят внушителна кореспонденция по време на събирането на информация за подготвяните за отпечатване текстове ([36] Лут 2016: 451). Независимо че прекарва по-голямата част от живота си в чужбина, Мартинов поддържа интензивна кореспонденция със свои колеги-слависти като Н. П. Барсуков, А. Н. Веселовски, П. П. Вяземски, А. Н. Пипин, Ф. И. Буслаев, И. И. Срезневски, Ф. И. Успенски и др. Освен това познава и цитира трудовете на съвременници, като Востоков, Шафарик, Миклошич и др. Публикува на френски в периодичното издание *Courrier russe* последните новости от руския културен и научен живот. Посвещава живота си на писмена полемика с православието за изтъкване на предимствата на католицизма, но и същевременно превежда и издава на латински редица православни творби, пише за историята на православието с цел опознаването на православната култура на Запад и за нуждите на католицизма. Занимава се активно с религиозна публицистика и архивистика – посещава чуждестранни библиотеки, в които търси текстове, които превежда и публикува с въведения и с бележки. Участва в основаването на Кирило-Методиевското дружество в Париж, по-късно закрито заедно с други йезуитски организации, и е съосновател на „Славянска библиотека“ заедно с Иван Гагарин. Мартинов издава Кирило-Методиевски сборник (т. 1. през 1863 и т. 2 през 1867 г., Лайпциг и Санкт Петербург). През 1870 г. като експерт-богослов участва в Първия Ватикански събор (1869–1870), а през 1883 г. е назначен за консултант в Конгрегацията за разпространение на вярата по източни въпроси. Почива на 26 април 1894 г. в Кан ([3] Барсов 1896: 701–702) ([24] Заимова 1995: 625–627). Повече и по-конкретни факти от неговия живот не са известни. Основен източник за неговата личност и дела е кореспонденцията между Марти-

нов, Гагарин и Де Бук ([30] Кoresпонденция 2014) – от публикуваните 530 писма, датирани от 1853 г. до 1876 г.

Творчеството на Иван Мартинов

Иван Мартинов оставя след себе си обширно и политематично творчество, включващо над 50 статии, преводи и монографии ([25] Зомерфоргел 2009: 645–652). Сред тях трябва да отбележим следните:

Etudes de théologie, de philosophie et d'histoire (1857–1869), представлява поредица от сборници, която съдържа разнообразни по тематичен обхват статии, събрани и подготвени от сътрудници на Мартинов като Чарлз Даниел (1818–1893) и Иван Гагарин. В него Мартинов включва няколко описа на ръкописи, сред които и глаголически от IX до XI в., статии за взаимоотношението на руското правителство и католическата църква, сръбски извори за Косовската битка между сърбите и османските турци през 1389 г., първи сведения за св. Йосафат и др.

Автор е на *Les manuscrits slaves de la Bibliothèque Impériale de Paris* – опис на славянските ръкописи в Кралската библиотека в Париж (Френска национална библиотека) от 1858 г., в който обяснява необходимостта от разграничаване на славянския език от санскрит и коментира други проблеми, стоящи пред славистиката, а именно така:

„Неотдавна в Колеж дьо Франс е създадена катедра по славянски език и литература Днес Институтът, на тържествено заседание на петте академии (17 август 1857 г.), присъди голямата награда „Волне“ на г-н Миклошич, който бляскаво заема във Виена катедра, подобна на тази, която Мицкевич прослави в Париж. Тези два факта достатъчно ясно говорят за интереса, който Франция проявява към славистичните изследвания. Тя иска да си даде сметка за този език, говорен в Европа, за различните му диалекти, от почти осемдесет милиона души, и за това интелектуално движение, което се проявява от началото на нашия век сред народите от тази раса“.

Във Франция има публика, която се интересува от славянската литература, от въпросите, които вълнуват славянския свят, и от споровете, които те пораждаат. Авторът знае това добре и затова се заема да представи славянските ръкописи в Кралската библиотека в Париж, характеризирайки техния произход и съдържание ([38] Мартинов 1858).

Мартинов е воден от два мотива. Първо, интересът, който темата представлява сама по себе си. Славянската палеография е съвсем нова дисциплина, но пред нея се разкрива блестящо бъдеще. Изтъкнати учени като Фр. Миклошич допринасят за това, а сред славянските народи вече има образована, интелигентна публика, която все повече се вълнува от своето минало и народност. Вторият мотив е свързан със самата Франция и лично с автора, заел се да направи опис на славянските ръкописи, пазени във Франция.

И веднага уточнява, че тези богатства не са големи. Вече има направен каталожен опис от Монфокон (1655–1741), наречен *Codices slavici* (неиздаден до днес), съставен въз основа на каталозите на библиотеката в Сен Жермен де Пре през 1686 г. Съдбата на тези ръкописи обаче е неизвестна. Търсенето на Мартинов не е довело до никакъв резултат, което го кара да смята, че са изгубени. Следва списъкът на тези ръкописи (бел. 1, с. 5–6).

И все пак, запазеното в библиотеката в Париж е повече от това, което се съхранява в Германия. Има текстове, които заслужават да бъдат издадени изцяло. Засега Мартинов само ги представя, като изрично подчертава, че не цели написването на палеографски трактат, нито пълно критично описание, като това на Александър Востоков или като описа, над който работят в момента „двама московски професори – Капитон Невоструев и Александър Горски“.

От един по-стар период е известен и друг опис – от Сергей Строев (1814–1840), член на Руската археографска комисия, който обикаля библиотеките в Германия и Франция и съставя „Описание на паметниците на славяноруската литература, съхраняващи се в публичните библиотеки на Германия и Франция“ (Москва, 1841) ([63] Строев 1841). И макар че работата на Мартинов е дело на начинаещ изследовател, до момента това е единственият труд за времето си, в който ръкописите, съхранявани в библиотеката в Париж, са били прегледани по-задълбочено ([32] Куев 1986:130–133) ([62] Станчев 1981: 85–97) ([53] Милтенова 2003: 741).

В следващата част (II) от предговора Мартинов изяснява въпроса за древния език на славяните (който той нарича „старославянски“), за да запознае френската публика с неговите особености. Това е езикът, на който са били направени първите преводи на Библията, на литургичните книги и Отците на Църквата. По този начин езикът е бил разпространен сред славянските народи и е станал език на Църквата и на науката, като се налага над всички останали славянски диалекти и това влияние той упражнява от IX до XIII век и след това. След това Мартинов излага особеностите на древния славянски език: носовите гласни, полугласните *ъ* и *ь* и т.н. Подчертава, че в по-нататъшния си развой езикът търпи влиянието на различни славянски диалекти: български, сръбски, руски и т.н. И изтъква, че всички налични ръкописи носят такива белези, но самият старославянски не е фиксиран никъде като категорична система: „намира се навсякъде и не е никъде. Във всеки един от славянските диалекти се забелязват характерни черти, по-близки или по-отдалечени, до старославянския; разпознават се чертите на езиковото семейство, но не може да се твърди идентичността му с нито един от тях“ (с. 9). Сигурно е обаче според него, че колкото по-стар е паметникът, толкова по-запазена е чистотата на езика, който скоро се превръща в „неподвижен, мъртъв език“. Така в началото, през IX–X в., старите тек-

стове на богослужебните книги са непокътнати при всички славянски народи, като местното влияние се забелязва единствено в правописа – нещо неизбежно. Има ръкописи, преминали в различни среди – българска, сръбска, руска. И при всяко преминаване в тях остават следи от съответния говор, но първоначалният превод се пази. Нещата обаче стават по-сложни през XV и XVI в., когато местните елементи в старите текстове стават все по-многобройни. От това следва заключението, че правописът на даден ръкопис според Мартинов е един от най-важните критерии при определянето на неговата хронология.

Що се отнася до характеристиките на българските, сръбските и руските текстове, Мартинов се опира на мнението на Александър Востоков, когото цитира. В бележката на с. 11 уточнява, че класификацията на Фр. Миклошич е различна от тази на Востоков. Миклошич различава старославянски, рускославянски, сърбославянски и българославянски. Посочва и други различия между двамата изследователи.

Българският правопис се отличава с това, че има отделни графични знаци за предаване на носовите гласни, чиято употреба е запазена в модерния български, както и в полски, макар че на полски те се изписват с латински букви. След това Мартинов посочва особеностите в правописа на сръбския и на руския език. Следвайки най-новите постижения на славистиката през XIX в., той въвежда принципи за структурата на описанието, обръща специално внимание върху носовите гласни и тяхната важност, като отбелязва и разликите между отделните славянски езици. Подчертава, че се ръководи от чешките описи на хърватски глаголически паметници. Описанията му следват еднаква организация – брой листове, материал – пергамент или хартия, почерци (устав, полуустав и курсив), датировка и подробно съдържание. По този начин във Франция за първи път са описани общо 29 ръкописа.

През 1863 г. Мартинов превежда на съвременен френски език Краткото житие на св. Петка – Sainte Parasève ([39] Мартинов 1863a:289–296), преди това преведено на латински от Рафаел Левакович ([27] Илиев 2013:265–272), публикувано девет години преди това в том 7 на *Acta Sanctorum* ([1] Акта X/7:154–167), като го допълва със свои бележки и допълнителна информация за пренасянето на мощите в Сърбия, Константинопол и накрая в Яш. Привидно е нямало причина той да превежда на френски житие, вече познато на читателите на латински, но вероятно го прави, за да разграничи светицата от св. Параскева Полоцка, чието житие също издава ([40] Мартинов 1863b: 489–494).

Annus ecclesiasticus Graeco-Slavicus от 1863 г. е една от най-известните и ценени творби на Мартинов ([41] Мартинов 1863в). До издаването на „Православен месецослов“ на архимандрит Сергей (1875–1876) ([61] Сергей 1876) книгата на автора е най-пълният компендиум по православна агиология, съдържащ подробно и критически обработено животоописание на светците, почитани от всички православни

църкви, но и такива, почитани специално в Грузия, България, Черна Гора, Гърция, както и местни руски култове. В допълнение включва и паметите, засвидетелствани в ранни кирилски паметници от XI в. насетне. Така се оказва, че първият православен църковен календар не излиза на език, използван от православни народи, а на латински, при това в Западна Европа. Изданието е включено следващата година в том 11 на Acta Sanctorum, издание на Боландистите. Важно е да се отбележи, че Мартинов дава информация за Житието и изданието на св. Петка на латински и описва издаденото от Неофит Рилски от 1836 г. Житие на св. Иван Рилски ([54] Неофит Рилски 1836) ([40] Мартинов 1863в: 251), което по-рано самият превежда и издава ([2] Акта X/9: 683–692). Наред с това текстовете на житията са допълнени с множество бележки за българската история, описание на съдбата на Търново и дейността на последния български патриарх, които са неизвестни на масовия читател по онова време.

Друг труд е *Saulus et Paulus Ruthenae Unionis sanguine B. Josaphat transformatus sive Meletius Smotriscius* – книгата излиза през 1864 г. изцяло на латински ([42] Мартинов 1864). Следва трудът *Cursus vitae et certamen martyrii B. Josaphat Kuncevicij, archiep. Polocensis, ep. Vitebscensis et Mstislaviensis ordinis D. Basilii Magni* ([43] Мартинов 1865) – освен житието, мъчението и успението на светеца, съдържа и апендикс с писма, които Мартинов е издирил, и ги публикува за първи път, както и историко-топографски индекс на места и области от Източна Европа.

Grammaire paléoslave: suivie de textes paléoslaves, tirés, pour la plupart, des manuscrits de la Bibliothèque Impériale de Paris et du Psautier de Bologne е ръководство по старобългарски език, включващо текстове от ръкописи от Кралската библиотека в Париж и Болонския псалтир (1230–1241)⁶. Изданието е отпечатано през 1869 г. в съавторство, но под името на Александър Ходзко ([44] Мартинов 1869), и включва обзор на състоянието на славистиката, все още не добре позната за френския читател, изследванията и изданията на Фр. Миклошич и др. Първата глава е отделена на фонетиката и диалектните особености на славянските езици, втората се занимава с корените, образуването на различните глаголни форми, склонитбените типове на съществителни, прилагателни имена, местоимения, както и спрежението на глаголите. Разгледана е подробно цялата граматична система на старобългарския език и всяка единица е представена от корен и са изброени различните наставки и

⁶ Болонският псалтир (Psalterium Bononiense) е известен на учените още от XVII–XVIII в. Привлякъл е вниманието на Бернар де Монфокон (1655–1741), Николо Антонети (1698–1767), Игнаци Курчински (1707–1747) и др. През XIX в. вече започват да се издават части от него от Добровски, Миклошич, Срезневски и Качановски ([32] Куев 1986: 209). На К. Куев не е било известно, че и Мартинов му посвещава подобаващо внимание.

окончания. Втората част на граматиката съдържа антология от различни текстове, най-вече от евангелията и псалтира, които предоставят възможност за упражнение и може да служат като самоучител.

През 1873 г. публикува „Планът за премахване на гръко-униатската църква. Исторически документ“ (*Le plan d'abolition de l'église Grècque-Unie: document historique*) ([45] Мартинов 1873) – брошура, в която се разглежда процесът на унищожаване на гръко-униатската църква в западните провинции на Русия, след като са били отнети от Полша и присъединени към Империята по времето на Екатерина II (1729–1796) (която никъде не е наречена „велика“) и на Николай I (1796–1855) – двама от най-яростните противници на католицизма. Унищожаването на тази църква, според Мартинов, е петно, което завинаги омърсява името на император Николай. Проблемът според него е толкова важен, защото е израз на насилие над „най-свещената свобода на човека – свободата на мисълта“. От тези мерки са засегнати почти два милиона католици, насила върнати в „схизмата“ – както на много места той нарича православната църква.

Мартинов споменава няколко публикации по този въпрос: на граф Хорер, бивш държавен съветник на Русия – „Преследвания и страдания на Католическата църква в Русия“ (на френски, Париж, 1842, с позоваване на непубликувани дотогава документи); на граф Монтамбер – „Превратностите на Католическата църква на двата обрета в Полша и в Русия“ (на френски).

Следва да отбележим, че вниманието му е привлечено от публикацията на руския свещеник Морошкин „Обединението на Унията“, излязла в „Европейски вестител“ през 1872 г. Мартинов е дълбоко впечатлен, защото този текст хвърля нова светлина върху „трагедията от 1839 г.“ и смъртта на рутенската църква. Според Мартинов, текстът на Морошкин е „първият руски труд, посветен на премахването на гръко-униатската църква, написан въз основа на официални документи, повечето от които неиздавани и непознати“. Сред тях най-важен е докладът, представен на император Николай през 1827 г., подписан от министър Шишков, но всъщност написан от униатския епископ Сиешко. Този доклад излага различните административни мерки, действително прилагани последователно в продължение на 12 години (1827–1839), чиято цел е „декатолизирането на гръко-униатската църква“.

Мартинов публикува превода на френски на този документ (с. 10–30), като много често преводът преминава в коментар и излагане на събитията, настъпили вследствие прилагането на различните разпоредби както по времето на Екатерина II, така и по-късно.

Не може да се отмине без внимание и *Brevis enarratio historica de statu ecclesiae Moscoviticae* – книгата излиза през 1874 г. и е дело на друг йезуитски монах, Бернардо Рибера, който три години прекарва в Русия, но Мартинов я издава със свой предговор и бележки ([46] Мар-

тинов 1874). Описана е цялата църковна история на Русия от появата на християнството, като се прави и подробно разяснение на устройството на църквата, броя митрополити (13), архиепископи (7) и епископи (2). Обърнато е внимание на светите братя Кирил и Методий, българската история, покръстването, както и на културно-историческите връзки между България и Русия.

През 1880 г. Мартинов пише студията *Saint Méthode, apôtre des Slaves et les lettres des souverains pontifés conservées au British Museum*, за да внесе своето мнение относно някои страни от живота на свети Методий ([47] Мартинов 1880). До този момент по въпроса са писали много известни учени като Добровски, Горски, Шафарик, Рачки, Ватенбах, Дюмлер, Миклошич, Ягич, Гинзел, но непрекъснато се обявяват нови открития и те неизбежно изискват нови изследвания. Мартинов посочва за пример изданието на киевския професор Воронов ([8] Воронов 1877), чиято цел е да обобщи всичко постигнато до този момент, и е определено като забележителен труд, най-пълния до този момент, но само три години след публикуването му голяма част от изводите на автора са оборени, благодарение на откриването на нови извори, за чието съществуване той дори не е подозирал. Мартинов базира изследването си на сбирките от папските документи, съхранявани в Британския музей. Колекцията включва няколкостотин писма от различни папи, повечето непубликувани, от различни епохи (VI, IX и XI век). В случая вниманието му е насочено към няколко писма на папите Йоан VIII и Стефан VI. Британската колекция вече е била представена от германския учен Евалд и Мартинов се опира на неговия труд. Забележителното в писмата на Йоан VIII в британската колекция е, че те не съдържат нито едно от 308-те послания на този папа, познати от други източници. Освен това, хронологичният анализ показва, че в Британския музей се пазят първите четири книги, които липсват в печатните регистри на Йоан VIII. Вниманието на Мартинов е насочено изключително към писмата, отнасящи се до св. Методий, който създал славянското писмо, на когото се дължи откриването в Херсон, полуостров Крим, на мощите на свети папа Климент Римски. Писмата на Йоан VIII осветляват един неясен исторически момент, а именно наистина ли свети Методий – архиепископ на Панония, е бил преследван от баварските епископи, и ако е било така, да се посочи точното време. И конкретно да се разбере вярно ли е, че архиепископът на Залцбург осъжда Методий на строг затвор. Единственият автор, който говори за това, е славянският биограф на Методий (Мартинов навсякъде го нарича „биограф“, а не „житиеписец“), за когото се смята, че е бил негов ученик. Приложен е откъс от Панонската легенда (на френски) според изданието на Дюмлер. Безспорно е, че Методий след края на преследванията продължава да служи на славянски, а през 880 г. папа Йоан VIII тържествено утвърждава славянската литургия. Смъртта на папата обаче води до нови нападки против Методий и това става ясно от запа-

зените писма на Стефан VI и по-специално от писмо № 31, озаглавено „Commonitorium“ и съдържащо инструкция от края на 885 г., дадена на тримата легати, които папата изпраща при славяните, сиреч при Светополк – княз на Моравия. В този документ Мартинов подчертава няколко важни неща, а именно: изрична забрана литургията да се отслужва на славянски и отмяна на номинирането на Горазд за приемник на Методий – отново както е засвидетелствано в Панонската легенда.

Мартинов поставя и твърде спорния по онова време въпрос за точната година на смъртта на Методий. Изброява всички различни гледни точки. И убедително, след различни анализи, заявява следните изводи:

„1. Писмото на Стефан VI до Светополк е написано след смъртта на свети Методий, както и Инструкцията, дадена от същия папа на неговите легати;

2. И единият, и другият текст датират от 885 г. или – най-късно – от самото начало на следващата година;

3. Свидетелството на старинния биограф, определящ смъртта на Методий в годината 885 (6 април), е единствено приемливо и то намира ново потвърждение в постановлението на Стефан VI.“

Интересът на Мартинов към делото на Йоан VIII е продиктуван от усилията на римския папа за приобщаването на славяните към лоното на католическата църква ([28] Кискинова 1995: 158). Вниманието му е привлечено от политиката Стефан VI отново поради взаимоотношенията между Рим и Константинопол и установяването на църковното управление във Великоморавия от Римската църква ([26] Илиев 2003: 754). Накрая Мартинов заявява, че „с истинско удоволствие“ признава на г-н Евалд услугата, която е направил на историческата наука, като е доказал автентичността на писмото на Стефан VI, което дълги години е било обект на много спорове, но сега внася нова светлина в историята на „безсмъртните славянски апостоли“.

В „Списание за исторически въпроси“ (*Revue des questions historiques*), в което Мартинов води рубриката „Руска поща“ (*Courrier russe*), през 1881 г. публикува няколко забележителни произведения, излезли наскоро, които разпределя в следните групи: трудове върху славянските народи, руска история (обща или частична, гражданска или религиозна), монографии.

На първо място е представена „История на славянските литератури“ от Пипин и Спасович. Читателите на списанието вече са били запознати с първия том, посветен на литературите на южните славяни (българи, сърби, хървати и малоруси). Новият том включва литературата на поляците, чехите и словаците, лужишките сърби. Двата тома образуват едно цяло и запълват важна празнина: най-сетне славяните притежават своя обща литературна история, която до този момент е липсвала. Към този труд има интерес в Германия и в Англия, а във Франция вече е преведен. Пипин застъпва правото на всеки отделен

славянски народ да има собствена литература; всеки отделен литературен период е представен в контекста на историческите събития.

2. „Писма на Погодин, писани в славянски страни (1835–1861)“. Книгата представя цяла една страница от историята на славяните, в нея се откриват любопитни и съвсем непознати подробности за по-вечето известни слависти, за връзките помежду им, техните надежди, литературни и политически планове. Книгата се състои от три части. В първата са включени писмата на покойния Осип Бодянский. Писмата на Шафарик (140 на брой) са поместени във втората част. В третата са публикувани писма на Добровски, Копитар, Ханка, Колар и др. Забележително е, че освен Ханка, Зубрицки и Бодянский, всички останали пишат на немски. Поставя се въпросът за Реймското евангелие и за Текста за коронация на кирилица.

3. „Хърватия, Славония, Далмация и военната граница“ от Березин (член на Руското географско дружество). Представени са топографията, администрацията, индустрията, търговията, населението, цивилизацията, религията на тези страни, които според автора би трябвало да се обединят в една държава, дотолкова си приличат.

4. „Свидетелства на Константин Порфиригенет за сърбите и хърватите“ от Константин Грот – текст, представен от младия автор на конкурса в Петербургския университет, където е отличен със златен медал.

Втората група представени книги включва:

5. „История на Русия“ от Д. И. Иловайски.

6. „История на руската църква“ от Е. Е. Голубински (автор на „История на славянските православни църкви“ и монография за светите братя Кирил и Методий, побучили наградата на Академията). Книгата е представена много подробно.

7. Агиографски труд на младия професор от Нежин – А. С. Будилович. Мартинов укорява автора, че в този си труд се проявява като агиолог, но от най-първично естество, от онези, които биват наричани „откривачи на светци“.

8. „Няколко критически бележки върху свети Адалберт, епископ на Прага“ от А. С. Будилович.

9. Монография за възцаряването на императрица Анна Ивановна от Корсаков.

10. „Някогашните хора“ от Есипов.

11. Книга за семейство Разумовски, А. А. Василчиков.

12. „Степан Яворски и Теофан Прокопович“ от Георгий Самарин.

13. История на Руската академия, т. 5 под редакцията на В. А. Сухомлинов.

14. Събрани съчинения на Н. С. Державин – академично издание, последен том, от Грот.

Всички книги са представени в една или друга степен подробно, като са посочени както положителните им качества, така и недостатъците им.

Иван Мартинов е истинският откривател на Бдинския сборник ([48] Мартинов 1882) ([68] Шарпе, Винке 1973) ([32] Куев 1986: 265–266) – той е човекът, който го представя на общественото внимание. Подчертава българския характер на паметника, съставен по поръка на царица Ана, съпругата на цар Иван Срацимир (1356–1396 г.). През 1882 г. той обнародва части от сборника (фрагменти от житията на св. Марина ([56] Петрова 2001) ([57] Петрова-Танева, Малчев, Рангочев 2014) и св. Теофана ([58] Петрова-Танева 2018) и увод, в който дава кратки сведения за съдържанието на ръкописа.

Иван Мартинов се включва в полемиката за датировката на Италианската легенда ([7] Бърлиева 1995: 140–146) с две проучвания ([49] Мартинов 1884 и [50] Мартинов 1887), с които доказва убедително нейната старинност и това, че тя не е свързана със славянските извори и има уникални черти. За него са важни сведенията, предоставени от жителите на Херсон за мощите на св. Климент Римски, както и информацията, че Константин-Кирил е ръкоположен за епископ.

Случаите на И. Гагарин и И. Мартинов, както и на останалите руски католици, красноречиво показват, че изборът на конфесия за руското свободомислещо дворянство е бил напълно осъзнат и произлизал от чисто сърце. Тези образовани за времето си мисионери оставят зад гърба си голям брой съчинения, посветени на католическите догмати, но и също така по редица въпроси на славистиката и панславизма. Те, разбира се, не могат да бъдат разглеждани извън рамката на предимно мисионерския им характер, което се оказва една от основните черти на руския католицизъм – основна цел им е била да привлекат сънародниците си към католицизма. Важно е да се подчертае, че и двамата йезуити поддържат активна кореспонденция не само със своите съмишленици, но и с научните кръгове, занимаващи се с православие и славистика в цяла Европа, и са добре запознати с трудовете им. Като резултат на своето продуктивно творчество те, от една страна, запознават любопитния западен читател с основните постулати, традиции и обичаи на Православните поместни църкви, предимно на Руската православна църква, преди това напълно непознати, а, от друга, в случая с Мартинов, предоставят нови данни и интерпретации по отношение на актуални въпроси на славистиката по онова време. Приносът на Мартинов за издирване и представяне в Западна Европа на множество български по своя произход паметници, както и подробните му бележки по българската история, данни за делото на светите братя Кирил и Методий, са безспорно ценни, но не бяха привличали вниманието на нашата общественост. Считаме, че е време тези нови факти и интерпретации да бъдат подробно изложени и споделени и с българския читател. Не е без значение и фактът, че в нашата историография взаимоотношението между Римокатолическата църква и Православните църкви през първата половина на XIX в. въобще не било е съществен предмет на научно дирене.

Литература

- [1] Акта X/7: Acta X/7 = *Auctuaria seu notae ad Acta Sanctorum* tomorum I, V, VI. Octobris conscripta a Josepho van Hecke, Benjamine Bossue, Victor De Buck, Antonio Tinnebroeck, Tomus VII, Supplementa, Societe des Bollandistes, Bruxelles, 1854, col. 154–167.
- [2] Акта X/9: Acta X/9 = *Auctuaria seu notae ad Acta Sanctorum*. Octobris conscripta a J. van Hecke, B. Bossue, Victor De Buck, E. Caprentier, Tomus IX, Societe des Bollandistes, Bruxelles, 1858, col. 683–692.
- [3] Барсов 1896: Барсов, Н. Мартынов (Иван Михайлович). В: *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона*. Санкт-Петербург, Т. 18а, 1890–1907, с. 701–702.
- [4] Библиотека: Bibliothèque Diderot de Lyon: <http://www.bibliotheque-diderot.fr/le-fonds-slave-des-jesuites-248267.kjsp> [достъп: 25.10.2019].
- [5] Бончев 1981: Бончев, Е. Сто години от смъртта на Ами Буе. // *Списание на българското геологическо дружество*, XLII (3), 1981, с. 287–294.
- [6] Буе 1840: Boué, A. *La Turquie d'Europe; observations sur la géographie, la géologie, l'histoire naturelle*, etc. Paris, 1840.
- [7] Бърлиева 1995: Бърлиева, С. Италианска легенда. В: *Кирило-Методиевска енциклопедия*. Гл. ред. Л. Грашева. Т. 2. София, БАН, 1995, с. 140–146.
- [8] Воронов 1877: Воронов, А. Д. *Кирилл и Мефодий. Главнейшие источники для истории свв. Кирилла и Мефодия*. Киев, 1877.
- [9] Востоков 1820: Востоков, А. Рассуждения о славянском языке, служащее введением к граматики сего языка, составляемой по древнейшим оного письменным памятникам. // *Труды Общества любителей Российской словесности при Московском университете*, 17, 1820, с. 5–61.
- [10] Гагарин 1854: Gagarin, I. *La question religieuse dans l'Orient*. Le Mans et Paris, 1854.
- [11] Гагарин 1856: Gagarin, I. *La Russie sera-t-elle catholique?* Paris, 1856.
- [12] Гагарин 1871: Gagarin, I. *Le clergé russe*. Bruxelles, 1871.
- [13] Гагарин 1872: Gagarin, I. *Les Jésuites de Russie (1772–1785)*. Paris, 1872.
- [14] Гагарин 1996: Гагарин, И. *Дневник. Записки о моей жизни. Переписка*. Составление, вступительные статьи, перевод с французкого и комментарии Ричарда Темпеста. Языки русской культуры. Москва, 1996.
- [15] Герштейн 1941: Герштейн, Э. Г. Лермонтов и «кружок шестнадцати». В: *Жизнь и творчество М. Ю. Лермонтова: Исследования и материалы: Сборник первый*. Москва, 1941, с. 77–124.
- [16] Герштейн 1981: 234–235. Герштейн, Э. Г. Кружок шестнадцати. В: *Лермонтовская энциклопедия / АН СССР. Ин-т рус. лит. (Пушкин. Дом)*; Науч.-ред. совет изд-ва „Сов. Энцикл.“ Москва: Советская энциклопедия, 1981, с. 234–235.
- [17] Даниел 1857–1869: Daniel, Ch., J. Gagarin. *Études de théologie, de philosophie et d'histoire*. Paris, 1857–1869.
- [18] Даниелюк 2009: Danieluk, R. *Œcuménisme au XIXe siècle: Jésuites russes et union des Églises, Monumenta Historica Societatis Iesu*. Rome, 2009.
- [19] Даниелюк, Жоасар 2014: Danieluk, Ch. J., Bernard Joassart. *Au service de la réconciliation des Églises. Jean Gagarin, Jean Martynov et Victor De Buck. Correspondance*. Bruxelles, Société des Bollandistes, 2014.

- [20] Добровски 1822: Dobrovský, J. *Institutiones linguae slavici dialecti veteris*. Vindobonae, 1822.
- [21] Дроздек 2009: Drozdek, A. Gagarin and the Petrine primacy. // *PERSPECTIVA. Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne*, VIII, 2009, Nr. 1 (14), p. 73–90.
- [22] Энциклопедия 2002: *Католическая энциклопедия*. Т.1. Москва, 2002.
- [23] Жоасар 2015: Joassart, B. Correspondance des bollandistes A. Tinnebroeck, É. Carpentier, H. Matagne, R. De Buck, C. De Smet, G. Van Hooff, J. Van den Gheyn et H. Delehayе avec Jean Gagarin et Jean Martynov // *Analecta Bollandiana*, 133, issue 2, 2015, p. 3.
- [24] Заимова 1995: Заимова, Р. Иван Мартинов. В: *Кирило-Методиевска енциклопедия*. Гл. ред. Л. Грашева. Т. 2. София: БАН, 1995, с. 625–627.
- [25] Зомерфогел 2009: Sommervogel, C. *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*, vol. IX., Bruxelles – Paris, 1900, col. 645–652.
- [26] Илиев 2003: Илиев, И. Стефан VI. В: *Кирило-Методиевска енциклопедия*. Гл. ред. Л. Грашева. Т. 3. София: Проф. Марин Дринов, 2003, с. 753–755.
- [27] Илиев 2013: Iliев, I. Saint Parasceve's Life by Patriarch Euthymius Translated into Latin by Rafael Levaković. // *Scripta & e-Scripta*, 12, 2013, pp. 265–272.
- [28] Кискинова 1995: Кискинова, М. Йоан VIII. В: *Кирило-Методиевска енциклопедия*. Гл. ред. Л. Грашева. Т. 2. София: БАН, 1995, с. 157–162.
- [29] Копилов 2012: Копылов, А. Н. *Католическая Церковь в России (конец IX – начало XXI вв.)*. Москва, 2012.
- [30] Кореспонденция 2014: *Au service de la reconciliation des Églises: Jean Gagarin, Jean Martynov et Victor de Buck: Correspondance*, ed. by Robert Danieluk, S.J., and Bernard Joassart, S. J. Société des Bollandistes, Bruxelles, 2014.
- [31] Кочева 1985: Кочева, Е. Александър Христофорович Востоков. В: *Кирило-Методиевска енциклопедия*. Гл. ред. Л. Грашева. Т. 1. София: БАН, 1985, с. 458–461.
- [32] Куев 1986: *Съдбата на старобългарската ръкописна книга през вековете*, 2-о преработено и допълнено издание. София, 1986.
- [33] Лашкова 1985: Лашкова, Л. Йозеф Добровски. В: *Кирило-Методиевска енциклопедия*. Гл. ред. Л. Грашева. Т. 1. София: БАН, 1985, с. 595–601.
- [34] Лашкова 1995: Лашкова, Л. Франц Миклошич. В: *Кирило-Методиевска енциклопедия*. Гл. ред. Л. Грашева. Т. 2. София: БАН, 1995, с. 661–666.
- [35] Лашкова, Атанасова 2003: Лашкова, Л., Д. Атанасова. Павел Йозеф Шафарик. В: *Кирило-Методиевска енциклопедия*. Гл. ред. Л. Грашева. Т. 4. София: Проф. Марин Дринов, 2003, с. 524–529.
- [36] Лут 2016: Louth, A. *Au Service de la réconciliation des églises. Jean Gagarin, Jean Martynov et Victor De Buck. Correspondance*. Edited by Robert Danieluk and Bernard Joassart. (Tabularium hagiographicum, 7.) Pp. 122 incl. frontispiece + DVD. Brussels: Société des Bollandistes, 2014. Review. // *The Journal of Ecclesiastical History*, 67, 2, p. 451.
- [37] Макаули 1909: MacAuley, P. Ivan Sergejewitch Gagarin. In: *The Catholic Encyclopedia*. Vol.6. New York: Robert Appleton Company, 1909. <<http://www.newadvent.org/cathen/06334a.htm>>. [достъпна на 25.10.2019].

- [38] Мартинов 1858: Martinov, I. *Les manuscrits slaves de la Bibliothèque Impériale de Paris*. Paris, Julien, Lanier, Cosnard, 1858.
- [39] Мартинов 1863а: Martinof, J. Sainte Parascève. In: *Collection de précis historiques*. Texte établi par Éd. Terwecoren. J. Vandereydt, Bruxelles, 1863, p. 289–296.
- [40] Мартинов 1863б: Martinof, J. Sainte Parascève. Princesse de Polotsk, supérieure du monastère de saint-sauveur, près de Polotsk. In: *Collection de précis historiques*. Texte établi par Éd. Terwecoren. J. Vandereydt, Bruxelles, 1863, p. 489–494.
- [41] Мартинов 1863в: Martinov, J. *Annus ecclesiasticus graeco-slavicus: editus anno millenario sanctorum Cyrilli et Methodii Slavicae gentis apostolorum*. Bruxellis, Goemaere, 1863.
- [42] Мартинов 1864: Martinov, J. *Saulus et Paulus Ruthenae Unionis sanguine B. Josaphat transformatus sive Meletius Smotriscius*. Susza, Jacobus, 1610–1685. Bruxelles, Vromant, 1864. Editio nova emendatior et auctior / curante Joanne Martinov.
- [43] Мартинов 1865: Martinov, J. *Cursus vitae et certamen martyrii B. Josaphat Kuncevicii archiep. Polocensis*, ep. Vitebscensis et Mstislaviensis ordinis D. Basilii Magni. Susza, Jacobus. 1610–1685, Parisiis, Palmé, 1865. Ed. nova / emendatior et auctior curante Joanne Martinov.
- [44] Мартинов 1869: Chodźko, A. [Martinov, J.] *Grammaire paléoslave : suivie de textes paléoslaves, tirés, pour la plupart, des manuscrits de la Bibliothèque Impériale de Paris et du Psautier de Bologne*. Paris : Imprimé par ordre de l'Empereur à l'Imprimerie Impériale, 1869.
- [45] Мартинов 1873: Martinov, J. *Le plan d'abolition de l'église Grècque-Unie: document historique*. Paris, Albanel, 1873.
- [46] Мартинов 1874а: Martinov, J. *Brevis enarratio historica de statu ecclesiae Moscoviticae*. Ribera, Bernardo, Parisiis, Taranne, 1874. Ed. nova, emendatior et auctior juxta rarissima exemplaria ed. Viennensis an. 1733 / curante Joanne Martinov.
- [47] Мартинов 1880: Martinov, J. Saint Méthode, apôtre des Slaves et les lettres des souverains pontifés conservées au British Museum.// *Revue des questions historiques*, 28, 1880, pp. 369–97.
- [48] Мартинов 1882: Мартынов, И. *Бдинский сборник 1360: рукопись Гентской библиотеки*. Санкт-Петербург. Типография Добродяйева, 1882.
- [49] Мартинов 1884: Martinov, J. La légende italique des SS. Cyrille et Méthode.// *Revue des questions historiques*, 36, 1884, p. 110–166.
- [50] Мартинов 1887: Martinov, J. A propos de la légende dite italique.// *Revue des questions historiques*, 41 (1), 1887, pp. 220–232.
- [51] Миклошич 1850: Miklošič, F. *Lexicon linguae slovenicae veteris dialecti*. Vindobonae, 1850.
- [52] Миклошич 1852: Miklošič, F. *Vergleichende Grammatik der slawischen Sprachen*. Vindobonae, 1852.
- [53] Милтенова 2003: Милтенова, А. Красимир Станчев. В: *Кирило-Методиевска енциклопедия*. Гл. ред. Л. Грашева. Т. 3. София: Проф. Марин Дринов, 2003, с. 739–743.

- [54] Неофит Рилски 1836: Неофит Рилски. *Службы съ Житиємъ преподавагоу и богоноснаго оца нашегоу Иоанна Рылскаго чюдотворца*. Белград, 1836.
- [55] Никольская 1981: Никольская Т. Л. Гагáрин И. С. В: *Лермонтовская энциклопедия* / АН СССР. Институт русской литературы (Пушкин. дом); Науч.-ред. совет изд-ва „Сов. энцикл.“ Москва: Советская энциклопедия, 1981, с. 98–99.
- [56] Петрова 2001: Petrova, M. The Ghent Manuscript of the Bdinski Zbornik: the Original or a Copy? // *Slavica Gandensia*, 28, 2001, pp. 115–144.
- [57] Петрова-Танева, Малчев, Рангочев 2014: Петрова-Танева, М., Малчев, Р., Рангочев, К. Св. Марина. // *Encyclopaedia Slavica Sanctorum. Светци и свети места в България*. <http://eslavsanct.net/viewobject.php?id=1184> [достъпна на 25.10.2019].
- [58] Петрова-Танева 2018: Петрова-Танева, М. „Помощница на царете“: света императрица Теофана в южнославянската традиция. София, 2018.
- [59] Райков 1997: Райков, Д. *Историческата съдба на македонските българи*. София, 1997, с. 120–137.
- [60] Самарин 1904: Самарин, Д. Самарин, Юрий Федорович. // *Русский биографический словарь А. А. Половцова*, 18, 1904, с. 133–146.
- [61] Сергей 1876: Сергей (Спасский), архим. *Полный месяцеслов Востока*. Москва, 1875–1876.
- [62] Станчев 1981: Станчев, К. Неизвестные и малоизвестные болгарские рукописи в Париже. // *Palaeobulgarica*, 5, 1981, 3, с. 85–97.
- [63] Строев 1841: Строев, С. *Описание памятников славяно-русской литературы, хранящихся в публичных библиотеках Германии и Франции с снимками из рукописей*. Москва, 1841.
- [64] Шафарик 1826: Šafárik, P. J. *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*. Ofen, 1826.
- [65] Шафарик 1828: Šafárik, P. J. *Über die Abkunft der Slawen*. Ofen, 1828.
- [66] Шафарик 1837: Šafárik, P. J. *Slovanské starožitnosti*. Praha, 1837.
- [67] Шафарик 1848: Шафарик, Й. П. *Славянские древности*. Москва, 1848.
- [68] Шарпе, Винке 1973: Scharpé, J. L. F. Vyncke. *Bdinski zbornik. An Old-Slavonic Menologium of Women Saints (Ghent University Library Ms. 408, A. D. 1360)*. Bruges, 1973.

